

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003



YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Köl Tegin: Türklerin Yenilmez Savaşçısı

Aydın, Erhan (2024). *Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı*. İstanbul: Kronik Kitap, 336 s. ISBN 978-625-6228-12-2

Asya Sengel

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
İzmir/Türkiye

e-posta asy.sengel@gmail.com

orcid 0009-0000-4896-2899

Atıf

Citation

Sengel, Asya (2025). Köl Tegin: Türklerin Yenilmez Savaşçısı. *Dil Araştırmaları*, 36: 301-306.

Başvuru

Submitted

30.01.2025

Revizyon

Revised

13.03.2025

Kabul

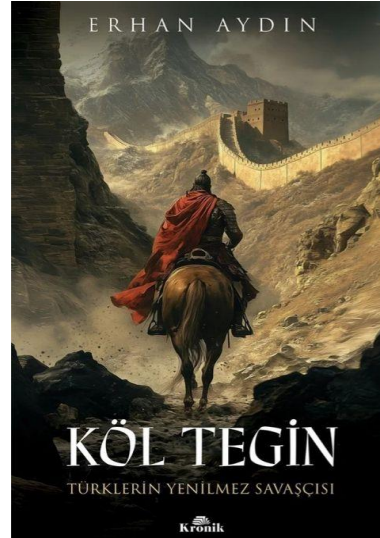
Accepted

13.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025



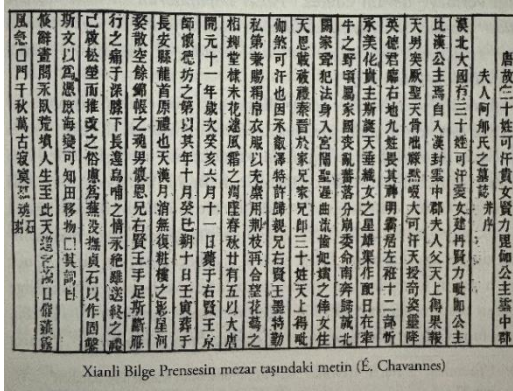
İkinci Köktürk Kağanlığı'nın önemli askerî lideri olan Köl Tegin, İltiş Kağan'ın oğlu Bilge Kağan'ın kardeşidir. Stratejik zekâsı, onu Türk ve dünya tarihinin kahramanlık sembollerinden biri haline getirmiştir.

Yazıtındaki bilgilerin sınırlılığı ve Tang dönemi Çin kaynaklarının yetersizliği gibi nedenlerle biyografisi tam anlamıyla oluşturulamamaktadır. Ancak yazar eserinde Köl Tegin'in çocukluğu, gençliği, mücadeleleri, ağabeyi Bilge Kağan ile

ilişkileri, ölümü, cenaze töreni, yazıtı gibi unsurları ele alarak tarihî kişiliğini bütüncül bir çerçevede sunmayı amaçlamaktadır.

Ön Söz (s. 9-11) ve *Giriş* (s.13-15) dâhil olmak üzere on dokuz bölümden oluşan eser, 336 sayfadır. 2024 yılında Kronik Kitap tarafından yayımlanmıştır.

Yazar, *Ön Söz* ve *Giriş* bölümlerinde Köl Tegin'in yaşamına dair mevcut bilgilerin yetersizliğine dikkat çekerek Tang Hanedanlığı kayıtları ve Eski Türkçe belgeler arasında karşılaştırmalı bir analiz ile okuyucuya doğru ve kalıcı bilgi sunmayı amaçladığını belirtir.



Resim 1. Xianli Bilge Prese'sin mezar taşındaki metin (É. Chavannes)

ünvanıyla ilişkilendirerek, kö- (yanmak) fiiline dayandırır ve adın yazılışında 𐰚 işareti yerine 𐰣 işaretinin kullanılmasını “Türkçedeki uzun ünlü meselesi” ile temellendirir.

“Tegin” ünvanının kökeni ve kelimenin ne ifade ettiği hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerini analiz ederek Uygur Kağanlığı yazıtlarındaki kullanım sıklığı belirtilir. Ünvanın kullanımında Köl Tegin dışında Tonga Tegin, Yollug Tegin, El Çor Tegin gibi şahsiyetler de açıklamalar ile listelenir.

Eserin ikinci bölümü olan “*Köl Tegin'in Doğumu*” (s.41-43), Köl Tegin'in doğum tarihine ilişkin tarihî çıkarımlara odaklanır. İltiş Kağan'ın vefatına dair Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında verilen kronolojik bilgilere dayanarak yapılan analizler, dönemin tarihî bağlamı içinde incelenir. Yazar, bu yazıtlar ışığında araştırmacıların yorumlarını değerlendirerek Köl Tegin'in doğumuna dair kapsamlı bir perspektif sunar.

Eserin üçüncü bölümü “*Köl Tegin'in Mücadeleleri*” (s. 43-118) başlığını taşır. Bu bölüm, *Çinli Askerî Vali Ong ile Savaş* (s. 46- 48), *Mingsha Savaşı* (s. 48- 52), *Bayırkularla Savaş* (s. 52-55), *Kuzey Seferi* (s. 55-67), *Batı Seferi* (s. 67-108), *Beşbalık Seferi* (s. 108-118) alt başlıklarından oluşur.

İlk bölüm *Köl Tegin'in Adı* (s. 17-41) başlığını, *Köl* (s. 33-38) ve *Tegin* (s. 38-41) alt başlıklarını taşır. Bu bölümde yazar, Köl Tegin'in adını ele alırken Köl Tegin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, İdikut'ta bulunan Uygur harfli yazma parçaları gibi kaynaklardan yararlanır.

İlk nâşirlerden Thomsen ve Radloff'un “Kül Tegin,” Schlegel'in ise “Köl Tegin” okuyuşunu benimsemesi “köl mü yoksa kül mü okunmalı?” tartışmasını doğurmuştur. Yazar, Moğolca “otçigin” (<* ot tigin)

Yazar, bölümde ilk olarak “*Çinli Askerî Vali Ong ile Savaş*” alt başlığı altında, Askerî Vali Ong’un emrindeki elli bin kişilik ordu ile Iduk Baş adlı bölgede gerçekleşen savaşa değinir.

“*Mingsha Savaşı*” alt başlığında ise General Çaça’ya karşı Köl Tegin’in kazandığı askerî başarılar yazıtlar ışığında anlatılır. Yazıtların içerdiği bilgiler konu bütünlüğünü bozmamak adına tek bir pasajda sunulur. Topyekûn ölümünden bahseden ifadeler ile üst düzey yöneticilerin ölümü üzerine kullanılanlar kıyaslanır.

“*Bayırkularla Savaş*” alt başlığında, Türgi Yargun Köl adlı bölgede gerçekleşen savaş detaylandırılır. Yazar, Bayırkuların lideri Ulug Êrkin’i açıklar. “Êrkin” ünvanının yazıtlardaki ve diğer araştırmacıların eserlerindeki varlığını listeleterek inceler.

“*Kuzey Seferi*” alt başlığında, Çin, Kırgızlar ve On Oklar arasında gerçekleşmesi muhtemel bir ittifakı önlemek için Güney Sibiry’a yapılan sefer yazıtlar bağlamında Sona Yış, Örlen, Ak Termel, İvrbaş gibi yer adları açıklamalarıyla birlikte ele alınır.

“*Batı Seferi*” alt başlığında, Köktürk Devleti’nin batıya -Soğdiana bölgesine-yaptığı seferler incelenir. Batı seferinin Tonyukuk Yazıtı’nda diğer yazıtlardan daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığını açıklarken Tonyukuk’un stratejik ve politik rolüne dikkat çeker.

Köktürk Yazıtları’nda geçen yer adları, seferlerin coğrafi kapsamını ve stratejik öneminin anlaşılması bakımından önemli ipuçları sunar. Yazar, “yênçü ügüz” ve “temir kapıg” gibi yer adlarının yanı sıra “tezik”, “keşkerek”, “keşü tarvan (keşü tarman)”, “yariş yazı” gibi isimler üzerine başka araştırmacıların okuma önerilerini aktararak kendi değerlendirmelerini yapar.

Bölümün son alt başlığı olan “*Beş Balık Seferi*”, Kapgan Kağan’ın oğulları İnel ve Tonga Tegin ile damadı Shi Ashibi’nin Beş Balık’ı kuşatmasına ve Çinli General Guo Qianguan’ın şehri savunma çabalarına odaklanır. Yazar, Köl Tegin’in bu sefere katılıp katılmadığını sorgular. Bahsi geçen diğer adlarının yazıtlardaki mevcudiyetini liste halinde sunarak, bahsedilen bölgelerin nerede bulunduklarına dair detaylı bilgi verilir. Bu kapsamlı bölüm, Köktürk Devleti’nin doğu ve batı sınırlarını belirginleştirir.

Eserin altıncı bölümü, “*Kapgan Kağan Döneminin Sonu*” (s. 118-127) başlığını taşır. Bu bölümde yazar, yazıtlarda kağanların ölümüne dair bilgilerin yer almamasını önemli bir eksiklik olarak değerlendirir. Ayrıca, Kapgan Kağan’ın İnel ve Tonga Tegin adında iki oğlunun bulunduğunu belirtir ve bu bilgiyi dönemin siyasi ve ailevi bağlamında ele alır.

Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında Kapgan Kağan’ın adının hem doğrudan hem de dolaylı olarak geçtiği ifadelerle dikkat çekilir. Tonyukuk ve Ongi yazıtlarında Kapgan Kağan’ın adının geçtiği örnekler verilerek “kapgan” kelimesine dair farklı görüşler tartışılır. “Böğü” ünvanı ayrıntılı incelenerek bu ünvanın bağlamları ve anlamı tarihî metinler ışığında değerlendirilir.

Eserin “*Köl Tegin’in İhtilali ve Bilge’nin Kağan Olması*”(s. 127-145) başlığını taşıyan yedinci bölümünde, Jiu Tangshu’daki bilgiler doğrultusunda Köl Tegin’in Kapgan Kağan’ın ailesini ortadan kaldırıp ağabeyini tahta geçirmesi ve bu neticede devletin sürüklendiği kargaşa ortamı izah edilir.

Kapgan Kağan’ın kızı Xianli Bilge (Xianli Pijia Gongzhu) ile Bilge Kağan ve Köl Tegin arasındaki ilişkiler, yapılan mezar taşı bağlamında ele alınır. Yazar, bu konuda Hirth, Chavannes, Pelliot, Liu, Bombaci, Wurigenbaoyin ve Baykuzu gibi araştırmacıların görüşlerini sıralayarak mezar taşındaki giriş metninin anlamlandırılmasına dair yaklaşımlarını tartışır.

Chavannes’in çalışmasına dayanarak Xianli Bilge Prenses’in mezar taşındaki metnin görselini sunar, tarihî ve kültürel önemini değerlendirir.

Eserin sekizinci bölümü “*Bilge Kağan Dönemi (716-734)*” (s. 145-175) başlığını taşır. Yazar, bu bölümde Bilge Kağan’ın Çin kaynaklarındaki isimlerini sıralar. Bunlar arasında Mojilian, Chujilian, Moju ve Pijia kehan yer alır. Ayrıca, Tang Hanedanlığı kayıtlarından örnek ifadeler verir.

Yazar, Çin kaynakları ışığında Bilge Kağan ve kardeşi Köl Tegin hakkında verilen tasvirleri inceler ve gelin alma yoluyla elde ettikleri akrabalıklar ile dönemin siyasi ilişkilerine dair ayrıntılı bir inceleme sunar. Beş savaşın gerçekleştiği coğrafi yerler detaylandırılır.

Yazar, eserinin “*Köl Tegin’in Ölümü*” (s. 175- 187) başlıklı dokuzuncu bölümüne, Türklerin ölüme bakışını açıklayarak başlar. Daha sonra, Köl Tegin’in ölümüyle ilgili farklı araştırmacıların görüşlerini değerlendirir. Eski Türk yazıtlarında ölümü ifade eden fiillerle, Köl Tegin için kullanılan “kergek bol-” fiilini karşılaştırarak farklı yorumları inceler. Ayrıca, “öd teñri aysar kişi oğlu kop ölgeli törömiş” ifadesindeki “öd teñri” kavramını detaylı bir şekilde ele alır ve bu konuda öne sürülen farklı görüşleri açıklar.

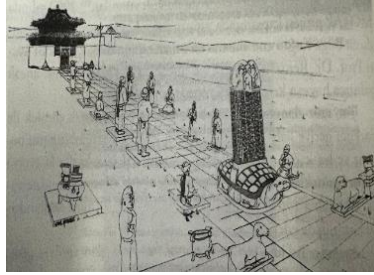
Eserin onuncu bölümü “*Köl Tegin’in Cenaze Töreni*” (s. 187-198) başlığını taşır. Yazar, yazıtın kuzey ve kuzeydoğu yüzlerindeki ifadelerden hareketle Köl Tegin’in cenaze törenini betimler ve ölüm tarihine dair görüşleri açıklar. Cenazeye katılanları sıralayan Bilge Kağan’ın hiyerarşik düzenini incelerken, Tang elçisi İşiyi Likeñ ve Tibet temsilcisi “bölün” ünvanlı kişi üzerinde durur. Ayrıca, Tibet ve Buhara gibi yer adlarıyla birlikte bazı kelimelerin etimolojik kökenlerini araştırmacıların yorumlarıyla ele alır.

On birinci bölümü olan “*Köl Tegin Anıt Alanı- Kazılar ve Buluntulular*” (s. 198-219) başlıklı bölümde yazar, yazıtın bulunduğu bark, sunak taşı ve kaplumbağa kaidesi hakkında yapılan çalışmalardan söz eder.

Köl Tegin anıt külliyesi ve yazıtı için talep edilen Çinli zanaatkârların kimlikleri belirtilir. C.W. Campbell ve Namsrain Ser-Odjav gibi araştırmacıların katkılarıyla Çin kaynaklarından da yararlanarak kazılar hakkındaki bilgiler derlenir. Anıt alanı, heykelleri ve çizimleri, yazarın fotoğrafları ve diğer görsellerle okuyucuya sunulur.



Resim 2. Foto: Erhan Aydın



Resim 3. Anıt Alanının Tasviri



Resim 4. Foto: Alois Kleibl

Eserin on ikinci bölümü “Köl Tegin Yazıtı” (s. 219-282) başlığını taşır. Bölüm, *Köl Tegin Yazıtı’nın Neşirleri* (s. 228-235), *Köl Tegin Yazıtı’nın Çince Bölümü* (s. 235- 247), *Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Bölümleri* (s. 247-260), *Köl Tegin Yazıtı’nın İçeriği* (s. 260-266), *Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Metni* (s. 267-283) olmak üzere beş alt başlıktan oluşur.

Yazar, runik harfli metinlerin keşfini anlatarak başladığı bölümde dünyada ve Türkiye’deki ilk neşirlerden, Köl Tegin yazıtı ile ilgili problemler ve araştırmacıların bu problemlere sundukları çözümlerden söz eder.

“Köl Tegin Yazıtı’nın Neşirleri” alt başlığında 1892 yılında yayımlanan “*Inscriptions de l’Orkhon, recueillies par l’expédition finnoise de 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne*” adlı çalışmadan başlayarak 2023 yılında yayımlanan “*Kök Tengri ve Yağız Yer Arasında: Kül Tegin-Bilge Kağan-Tonyukuk Yazıtları*” adlı esere kadar tüm neşirleri kronolojik bir sıra ile okuyucuya sunar.

“Köl Tegin Yazıtı’nın Çince Bölümü”, alt başlığında yazar, yazıtın Çince kısmının müellifinin Xuanzong olduğunu ifade eder ve hakkında bilgi verir. Thomsen, Chen, Hirth, Gabelentz, Devéria, Ercilasun, Orkun, Yalınkılıç gibi araştırmacıların yazıtın Çince yüzü hakkında yaptıkları okuma ve açıklamaları sıralar. Orkun ve Taşağıl’ın tercüme metinlerine yer verirken yazıtta eklenen iki eklemeyi de belirtir. Ayrıca, yazıtın Çince bölümünün Fin Atlası’na ve Radloff Atlası’na göre fotoğraflarını sunar.

“Köl Tegin Yazıtı” bölümünün diğer alt başlığı ise “Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Bölümleri” ismini taşır. Bu bölüme yazar, yazıtın fiziksel özelliklerini anlatarak başlar. Ardından Türkçe bölümlerin yazıcısı olan Yollug Tegin’in kimliğini yazıtlardaki ifadeler ışığında irdeler.

Taşın bölgeden gelip gelmediğini tartışırken Wu Zetian anıtının görselini kullanarak Köl Tegin yazıtına benzerliğine vurgu yapar. Yenisey, Dağlık Altay ve Kırgızistan’daki yazıtlarla karşılaştırır.

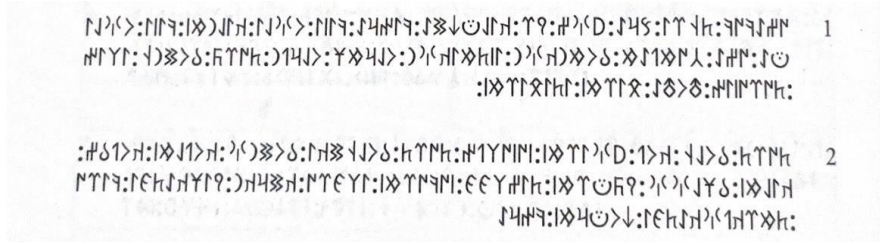
“Köl Tegin Yazıtı” bölümünün son iki alt başlığı “Köl Tegin Yazıtı’nın İçeriği” ve “Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Metni” isimlerini taşır. Yazar, yazıtın güney yüzü ile başlayarak, yazıttaki her satırın neyi ifade ettiğine kısaca açıklık getirir. Ardından, yazıtın metninin transkripsiyonunu ve bugünkü Türkçeye aktarımını okuyucuya sunar.

Eserin on üçüncü bölümünde “*Dizin*”(s. 283-302) yer almaktadır. Yazar, Köl Tegin yazıtında geçen kelimeleri alfabetik sırayla vererek hangi satırlarda yer aldığını belirtir.

Eserin on dördüncü bölümünde “*Kronolojik Tablo*” (s.303-304) bulunur. Burada Chen Hao’nun Tang kayıtları ışığında Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen olaylar hakkında verdiği mukayeseli bilgiler yazar tarafından tablo hâline getirilir.

On beşinci bölümde yazar, istifade ettiği kaynakları “*Kaynaklar*”(s. 305-320) başlığı altında sıralar.

Eserin on altıncı bölümünde “*Türk Runik Alfabeti Harf Tablosu*” (s. 321-322) yer alır. Bu bölümde runik harfleri öğrenmek isteyen okuyucuya Köl Tegin Yazıtında geçtiği şekilleriyle ünlü ve ünsüzlerin ses değerleri verilir. Ardından, aşağıda iki satırının örneği belirtileceği gibi on yedinci bölümde “*Köl Tegin Yazıtı’nın Türk Runik Harfli Metni*” (s. 323-330) sunulur.



Resim 5. Köl Tegin Yazıtı: Doğu Yüzü İlk İki Satır

Eserin on sekizinci bölümünde “*Çizim ve Fotoğraflar*”(s. 331-333), on dokuzuncu bölümünde de “*İndeks*” (s. 334-336) yer alır.

Eser, Köl Tegin’in yaşamını ve dönemini derinlemesine inceleyerek bu tarihi şahsiyetin biyografisini eksiksiz biçimde sunar. Yazarın titiz araştırma ve çalışmaları, Köl Tegin’in tarihimizdeki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. *Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı*, Köl Tegin hakkında bir biyografi çalışması olmasından ziyade yazıtla ilgili bütünlüklü bilgi vermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Kaynakça

AYDIN, Erhan (2024). *Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı*. İstanbul: Kronik Kitap.